

О.В.Ясь*

В.ЛИПИНСКИЙ ТА НЕОРОМАНТИЗМ
(до 125-річчя від дня народження)

Висвітлюються стильові риси неоромантизму в історичній думці. Розглядаються неоромантичні складові в поглядах та світосприйнятті В.Липинського. Аналізується поєднання різних дослідницьких стратегій (неоромантизм, позитивізм, соціологізація історії) у працях В.Липинського.

Культурні явища та стильові течії з приставкою «нео-» зазвичай пов'язують з ефектом повторюваності. Утім, їхні синхронні та діахронні зв'язки з традиційними ідеями й концептами вирізняються надзвичайною складністю, строкатістю та суперечливістю. Більше того, вони нав'язують різноманітні, часом незвичні інтелектуальні сполучення з іншими культурними та дослідницькими практиками.

Здебільшого неоромантизм розглядають як модерністську реакцію на позитивізм та натуралізм наприкінці XIX – на початку XX ст. Вважають, що цей стильовий напрям постав в умовах гострої кризи сцієнтизму та широкого розповсюдження духовного нігілізму, який часто характеризують метафоричною формулою «загибелі богів».

Однак культурні та інтелектуальні контексти появи неоромантиків є значно багатшими та полівимірними, ніж представлена вище опозиція до певних напрямів чи стильових утворень.

У широкому сенсі варто вести мову про різноманітні реакції науковців, письменників, митців на масову інтернаціоналізацію культури, повсюдну соціалізацію життя, поширення ліберальних цінностей, зокрема етичних настанов у дусі прагматичного індивідуалізму й атомізації суспільного буття тощо.

Отож, неоромантичні складові споглядаємо в концепціях «надлюдини» й «волі до влади» Фрідріха Ніцше, расових теоріях Жозефа Артюра де Гобіно, міфологічній естетиці Ріхарда Вагнера, релігійній філософії Миколи Бердяєва, анархо-синдикалістських доктринах Жоржа Сореля, психологічних візіях «еволюції народів та мас» Густава Ле Бона, модерністських інтерпретаціях «бунту мас» Хосе Ортеги-і-Гасета та в доробку багатьох інших європейських мислителів і діячів.

Із такої мінливої, майже калейдоскопічної, зміни контекстів висвітлення неоромантизм постає як самобутня, багатопланова інтелектуальна опозиція, духовний бунт супроти тотальності космополітичного проекту модерну на зламі XIX–XX ст. й одночасно як його неодмінна складова.

Зрештою, неоромантичні мотиви в тому чи іншому вигляді побутують у творчості багатьох інтелектуалів протягом усього XX ст. Але знаковою для розуміння цього культурного феномена є неоромантична хвиля кінця XIX – першої третини XX ст., яка залишала неабиякий слід у царині світової соціогуманітаристики.

Узагалі неоромантизм продукував повернення до ідеалістичних, ірраціональних стратегій пояснення історичного буття, а за великим рахунком – до інтуїтивного способу мислення.

Проте такий поворот у жодному разі не був всеохоплюючим. Відтак неоромантичні візії історії спиралися на своєрідну, часто-густо еклектичну мішанину елементів позитивізму, традиційного або старого романтизму, неокантіанства,

* Ясь Олексій Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ.

дарвінізму, віталізму, расових та соціологічних теорій кінця XIX – початку XX ст. тощо.

Здавалося, що неоромантики повертаються до класичного культу героїв на кшталт відомої концепції англійського вченого Томаса Карлейля, в якій останні вважалися єдиними творцями історії¹.

Але ця аналогія є оманливою. Неоромантична героїзація минувшини суттєво відрізняється від її романтичного взірця. Адже традиційний конфлікт колективного та персональних героїв трансформується в неоромантичному історіописанні у своєрідне конфронтаційне поле, на якому змагаються різні соціальні верстви, прошарки, групи. Причому ця конфронтація зазвичай представлена у вигляді персоніфікації історичних діячів, які формують та репрезентують стихійні хотіння, інстинкти, колективну волю, емоційні переживання певних соціальних спільнот.

Із такої перспективи неоромантична сцена історичного дійства набуває не тільки містичного, ірраціонального, а почасти й соціологічного забарвлення. Тому акт дії в неоромантичному представленні минулого є інтерактивним сполученням політичних, соціальних, економічних, інституціональних, психологічних, культурних, релігійних, індивідуальних та інших чинників.

Водночас персональний герой виступає на історичній сцені як репрезентант певної суспільної ідеї, рупор колективних устремлінь і почувань, що відображають конечність соціального, національного буття. Виключні здібності, геніальність чи провіденціальний дар «великої людини» полягає в її месіанському призначенні – досягнути й подолати суперечності між колективними, груповими мріями та похмурою дійсністю. Відтак неоромантичний герой покликаний мобілізувати маси, прищепити їм волюнтаристські устремління та перебороти настрій декадансу на зламі XIX–XX ст.

Така героїзація історії представляла досить незвичну мішанину позитивізму, неоромантичного ірраціоналізму, віталізму та елементів «соціальної механіки» в дусі концепцій В.Парето, Г.Моски, Р.Міхельса, Е.Дюркгайма, М.Вебера або інших соціологічних теорій кінця XIX – початку XX ст.

Персоналізація історії спричинилася й до численних рефлексій щодо побутування та призначення головних героїв на арені минувшини. Наразі визначна особистість майже ототожнювалася із суспільним ідеалом, зокрема перетворювалася на своєрідний спосіб авторського самовираження в контексті нестримного потягу до ідеального.

Заразом устремління неоромантиків до інтуїтивізму зорієнтовані на розкриття всього потенціалу людського буття як у соціальній, так і в національній, культурній та релігійній площинах. Вони породжували численні саморефлексії щодо суспільної, культурної та інтелектуальної ролі мислителя в добу великих потрясінь і перетворень, нав'язували зіставлення особи автора як творця неоромантичної візії з духовним призначенням його персонального героя тощо.

Зауважимо, що модерний культ героїзму потребував і особливих, специфічних умов для своєї ретроспективної чи футуристичної реалізації, зокрема акцентування уваги на кризових, переломних історичних епохах. Тож неоромантичне історіописання вирізнялося гострими, динамічними, інколи провокативними сюжетами.

Новітнє впровадження персональних та колективних героїв на історичну авансцену, хоч і на соціологічній підкладці, вимагало окреслення канонів їхнього побутування. Тому творчість неоромантиків продукувала відродження етично-моральних цінностей (віра, воля, гідність, жертва, ідея, ідеал, мораль, обов'язок, посвята, правда, свідомість, сила, слава, честь і т.п.) та культу почуттів. Вони виступали як своєрідні мірила вартості цієї версії історіописання, яка

разюче контрастувала з космополітичним світом початку XX ст. та його утилітарними стандартами.

Це вело до поширення символістської естетики з її модерністськими образами, зокрема темами міфу, волі та волюнтаризму в історії. Недаремно неоромантизм у культурному й мистецькому відношенні часто поєднується з авангардизмом, експресіонізмом, імпресіонізмом, футуризмом та символізмом.

У стильовому плані неоромантизм видався вельми цікавим, привабливим та багатообіцяючим напрямом багатьом європейським мислителям, позаяк створював широкі можливості для розмаїтих інтелектуальних і культурницьких мутацій.

Приміром, хаотичні, розмиті засади неоромантизму спричинилися до модерної актуалізації різноманітних версій відомих політичних проєктів: від консерватизму до анархізму.

Неоромантизм як своєрідний стиль мислення становив неабиякий інтерес і для тогочасних інтелектуалів, які репрезентували «недержавні нації» Європи². Адже неоромантичне історіописання дозволяло не тільки істотно оновити проєкти «винайдення» національно-державницьких традицій, а й актуалізувало спроби пошуку свого місця в системі європейського модерну, зокрема нав'язувало розширення діапазону соціальних функцій Кліо. Відтак неоромантичні візії національних історій індивідуалізували та диференціювали уявлення про минувшину, акцентували увагу на її неповторності й своєрідності, абсолютизували риси унікальності, генерували нові соціокультурні імпульси, інтелектуальні зразки та світоглядні орієнтири для громадськості поневолених народів, формулювали оптимістичні настанови, урешті-решт провокували креативне, динамічне переосмислення циркулюючих теорій та концепцій. За афористичним висловом німецького філософа й історика Ернста Трельча неоромантики прагнули подолати «історизм через історизм»³.

На українських теренах неоромантизм представлений державницьким напрямом національної історіографії першої третини XX ст., зокрема одним із його фундаторів – В'ячеславом Казимировичем Липинським (1882–1931 рр.).

Проблема неоромантичних складових у творчості В.Липинського й до сьогодні перебуває на маргінесі наукових студій, хоч нинішні дослідницькі інтенції, здавалося, спрямовані на повноцінне та різнобічне вивчення його спадщини. Однак спроби аналізу й систематизації його світосприйняття та поглядів, зокрема прочитання авторських текстів у контексті неоромантизму, представлені тільки в поодиноких працях.

Передусім, маємо на увазі кілька оригінальних історико-філософських есе Лева Біласа⁴, в яких здебільшого розглядаються неоромантичні мотиви в довоєнному доробку В.Липинського.

Почасти це пояснюється складністю локалізації стильових рис неоромантизму на теренах історичної науки, зокрема через його здатність вбиратися в різноманітні політичні, культурні шати та зазнавати суттєвої інтелектуальної мімікрії, сполучатися з іншими напрямками й течіями.

Та найголовніша перешкода, мабуть, полягає в масштабі постаті В.Липинського, зокрема в синкретичному поєднанні різних інтелектуальних компонентів у його спадщині. Вочевидь таке співіснування суттєво ускладнює рецепцію поглядів цього історика та політичного мислителя.

Зазвичай формування історичних поглядів та світосприйняття В.Липинського пов'язують з краківською добою (1903–1913 рр., із перервами) його біографії. Адже університетський Краків був одним із центрів польського консерватизму, а пізніше – неоромантизму. Невипадково сучасні дослідники розглядають початок XX ст. як епоху панування неоромантизму в польській історіографії⁵.

Саме в Кракові під час навчання на філософському факультеті Ягеллонського університету В.Липинський слухав лекції відомого теоретика неоромантизму

Станіслава Закшевського⁶. Припускають, що у стильовому плані молодий учений наслідував творчу манеру польського історика-неоромантика єврейського походження Шимона Ашкеназі⁷.

Утім, контексти інтелектуального становлення В.Липинського, зокрема неоромантичних впливів на українського мислителя, є значно ширшими та розмаїтими.

Приміром, вважають, що до формування концепції В.Липинського спричинилася низка популярних соціальних та політичних теорій XIX – початку XX ст., зокрема Г.Гегеля, К.Маркса, Л.Гумпловича, Г.Ратценгофера, Ф.Оппенгеймера, М.Вебера, В.Парето, Г.Моски, Р.Міхельса, а також ідеї німецької історіографії (Л. фон Ранке, Ф.Ратцель) та польської консервативної історичної школи⁸.

Ряд дослідників слушно наголошують на тому, що творчість В.Липинського спиралася на широкий підмурок тогочасної західноєвропейської науки, зокрема на французьке інтелектуальне підґрунтя⁹.

Дехто з учених навіть порівнює В.Липинського і його теорію з французьким соціологом, політичним діячем Ж.Сорелем та його концепціями¹⁰, які вибудовано на неоромантичній основі.

Таким чином, розмаїття інтелектуальних контекстів щодо вивчення творчої спадщини українського мислителя породжує багатство інтерпретацій, припущень, аналогій та тлумачень.

На полі національної історіографії початку XX ст. В.Липинський з'явився як дослідник із досить специфічними інтенціями. У центрі уваги його громадських і наукових інтересів довоєнної доби перебували питання участі та ролі спольщеної, переважно правобережної, шляхти в українському національному русі.

XIX століття пропонувало радикальне та досить просте вирішення цієї проблеми: вихід кращих представників зі своєї верстви й подолання «відчуження» від національних основ за рахунок майже ритуального «каяття» та повернення в лоно простонародної маси. Вважалося, що саме за останньою визнавалася вся «правда» історії, зокрема її засуджуючий морально-етичний вердикт стосовно вищих станів.

Проте В.Липинського не задовольняли традиційні рецепти в дусі народницької ідеології. Тим більше, що на часі поставали нові соціокультурні виклики та численні модерністські варіації суспільних відповідей. Відтак устремління молодого адепта Клію були скеровані на розмаїті інтелектуальні, культурні та світоглядні орієнтири модерну.

Із цього погляду тодішні дослідницькі інтенції В.Липинського не є суто чи навіть переважно академічними, а радше синкретичними, позаяк сполучають у собі суспільні, культурні, політичні та ідеологічні зацікавлення.

Отож, мотивації В.Липинського як історика формувалися з перспективи нових вимог українського руху, який потребував новітніх візій національної історії, зокрема перегляду традиційних соціальних і політичних ролей як у минулому, так і їхнього окреслення щодо найближчого майбуття. Вочевидь неоромантизм видавався привабливою й достатньо дієвою стильовою течією для розробки означеної проблематики, особливо з огляду на польський досвід.

Варто відзначити, що поява В.Липинського на теренах українського історіописання насамперед асоціювалася з переоцінкою ролі й значення шляхти у добу Хмельниччини. Невипадково збірка праць за редакцією В.Липинського «Z dziejów Ukrainy» (1912 р.) розглядалася її рецензентами (Д.Дорошенко, М.Залізняк, І.Крип'якевич) як важлива новація в українській історичній думці початку XX ст.¹¹

Польський дослідник Богдан Ґанцаж, який систематизував розмаїтті відгуки сучасників на появу «Z dziejów Ukrainy» вважає, що це видання справило помітний вплив як на українську, так і польську громадськість¹².

Зауважимо, що й сам В.Липинський неодноразово виявляв специфічне бачення як проблем українського руху, так і розробки національної історії в довоєнні часи. Зокрема, він неодноразово акцентував увагу на соціальних і культурницьких функціях історії.

Приміром, В.Липинський досить високо оцінював культурно-просвітницьке значення популярної «Історії України» М.Аркаса, хоч у рецензії й закидав йому відсутність певної історіософії у викладі матеріалу¹³.

У листі до автора від 7 січня 1908 р. історик звертає увагу на привабливу «стильову форму» цієї книги, яка нав'язує «природне почуття краси», захоплення минулим та пробуджує національну свідомість¹⁴. Відтак В.Липинський оцінює її в морально-етичному й естетичному сенсі, практично в старому романтичному дусі.

Він рішуче не погоджується з тлумаченнями М.Грушевського, який обстоює думку, що в книзі М.Аркаса українська історія представлена так, немовби автор «навмисно хотів звести її до абсурду»¹⁵.

Зазначимо, що інцидент з одночасною публікацією в «Літературно-науковому вістнику» двох різних рецензій (В.Липинського та М.Грушевського) на згадану працю суттєво зіпсував особисті взаємини цих учених¹⁶. За свідченням В'ячеслава Казимировича, поданому у листі до Василя Доманицького від 28 серпня 1908 р., редактор часопису навіть вилучив два невеликі фрагменти з його рецензії¹⁷.

Більше того, у невеликій газетній замітці 1908 р. В.Липинський знову публічно декларує свою оцінку книжки М.Аркаса. Він вважає «*появу цієї Історії явищем в нашому національному житті безумовно відрадным, а для справи національного відродження корисним* (курсив В.Липинського – О.Я.)», але і вказує на її «хаотичну ідеологію» та «несимпатичні» для нього риси¹⁸.

Цікавою є позиція вченого й щодо оцінки значення постаті В.Антоновича в національному русі, яку він висловлює у відгуку на газетну замітку Ореста Левицького. Зокрема, В.Липинський наголошує не стільки на самоцінності персональної ролі В.Антоновича, яка є домінуючою темою в розвідці О.Левицького¹⁹, скільки на важливості суспільних ідеалів, сформульованих і проголошених В.Антоновичем.

«Антонович був лиш дальшим кільцем в тому ланцюзі, що почався від польсько-українського етнографа Ходаковського, від польсько-українських козакофілів і «балагулів», від Падур і Чайковських, а – його сповідь стала синтезом того руху, стала його зовсім ясною, виразною і викінченою національною програмою (курсив В.Липинського – О.Я.)», – зазначає автор²⁰.

На його думку, «означення взаємних національних відносин України і Польщі, виразне проголошення словом і ділом повної національної незалежності України від Польщі (курсив В.Липинського – О.Я.) – це найбільша його заслуга перед українською інтелігенцією»²¹.

Ці сентенції демонструють спробу В.Липинського розглянути постать В.Антоновича як фундатора та речника певної ідеї (ідеалу, програми), зокрема продемонструвати її вплив на український рух. Вони свідчать про неоромантичну спрямованість тлумачень молодого дослідника, які виявляються майже в повному ототожненні видатної особи з ідеєю, що відображає певні колективні (соціальні, національні) устремління.

Ще одна риса, яка впадає в очі при прочитанні довоєнної публіцистики В.Липинського – оптимістичність багатьох його суспільно-політичних настанов.

Наприклад, у неопублікованій за життя вченого розвідці «Другий акт» (1911 р.) автор категорично відкидає думки про занепад українського руху на тлі поширення процесу денационалізації в Наддніпрянській Україні. «Ми далекі від такого гнилого песимізму! Подавилася нами Польща, дасть – Біг не проковтне нас так легенько і Росія»²².

Та найповніше неоромантичні складові в поглядах В.Липинського споглядаємо в польськомовній монографії «Станіслав Михайло Кричевський», опублікованій у вищеназваній збірці 1912 р.²³

У чотиритомному проспекті видання «Історичних студій та монографій» 1920 р. автор планував умістити її український варіант у другому томі під назвою «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом Богдана Хмельницького». Ці наміри реалізував Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського лише в 1980 р.

Передусім, варто наголосити, що як і більшість неоромантиків, В.Липинський повертається до героїзації історії (Я.Пеленський характеризує її як «культ сили й великої людини»)²⁴. Відтак на сторінках монографії споглядаємо побутування як персональних (С.-М.Кричевський, Б.Хмельницький та ін.), так і колективних (українська шляхта) героїв у добу Хмельниччини.

Причому історик не тільки диференціює суспільні ролі різних прошарків шляхти, а й наголошує на специфічності їхнього призначення, зокрема покаянної шляхти. Автор афористично називає цих шляхтичів «жертвеними героями»²⁵ або «жертвеними борцями»²⁶.

Саме жертвенне призначення, освячене кров'ю та актом героїчної дії, спричиняється до народження великої ідеї – вільного національного життя, вільної України²⁷. Вона кристалізується в політичному проекті Великого князівства Руського, що виник як результат «велетенської еволюції» суспільного світогляду²⁸.

Цю ідею-проект історик неодноразово згадує і у своїх наукових статтях, і в публіцистичних замітках²⁹. У розвідці 1909 р. В.Липинський підкреслює, що вона виникла в часи «великого вибуху національної енергії», але українська шляхта була надто слаба, щоб удержати проект Великого князівства Руського³⁰.

Зрештою, і провідний персональний герой монографії – С.-М.Кричевський – складає «своє життя і свою славу на вівтарі цієї ідеї»³¹.

Відзначимо, що головна риса героїзму, у представленні історика, полягає в безмежній відданості засадній ідеї, що є «ознакою всіх творців епохи»³².

Однак «жертвенно-героїчне» конструювання ідеального не заступає В.Липинському соціальної площини історичної сцени. Невипадково він наголошує, що в його монографії йдеться «про дослідження участі в повстанні 1648–49 рр. шляхти, як окресленої суспільної верстви, що мала відрубні інтереси й відрубну станову ідеологію, – верстви, котра як шляхта до козацько-селянського повстання приєдналася»³³.

В іншому місці історик звертає увагу на різні соціальні мотивації покаянної шляхти, які привели її до табору Б.Хмельницького³⁴.

Таке сполучення культу героїв із соціальним відтворенням поверхні історичного руху виявляє самотність стилю мислення В.Липинського. Адже автор монографії розглядає шляхту не тільки з перспективи творення великої політичної ідеї, а і як матеріал «першорядної якості» для побудови Української держави³⁵.

Неоромантичні впливи простежуються і в семантиці В.Липинського. Зокрема, для означення народу/нації історик використовує як вислови в традиційному романтичному дусі – «внутрішня народна сила»³⁶, «козацько-народна стихія»³⁷, «народний організм»³⁸, так і неоромантичні новації – «капітал енергії»³⁹, «експанзивна міць»⁴⁰ і т.п.

Аналогічні вподобання помічаємо і в публіцистичних розвідках В.Липинського, в яких він уживає терміни «експанзивна сила», «духова криза», «капітал національної енергії»⁴¹ і т.п.

У схожому сенсі автор монографії створює й образ Б.Хмельницького, якого характеризує як «крицеву постать»⁴², «людину-велетня»⁴³, «сильну людину»⁴⁴, «велику людину»⁴⁵, особу з «залізною рукою та титанічною волею»⁴⁶ і т.п.

Зрештою, така низка метафор зводиться В.Липинським до формули: «Богом даний» геній і визволитель українського народу»⁴⁷.

Та навіть таке провіденціальне призначення «генія» та «великої людини» не заступає досліднику соціального походження й становища Б.Хмельницького в тогочасному суспільстві. Тож автор називає його «показаним шляхетським сином»⁴⁸ і навіть наголошує, що під Білою Церквою (вересень 1651 р.) гетьман був «іще «малим непоказним чоловіком», козаком по невільничому прив'язаним до свого короля й гнобителки Речіпосполитої»⁴⁹.

Крім того, історик упроваджує й морально-етичні мірила вартості щодо минувшини. Наприклад, він наголошує на високому моральному рівні окремих постатей, зокрема повстанця-шляхтича І.Креховецького⁵⁰.

Водночас В.Липинський згадує про «моральну відповідальність» Речі Посполитої «перед сучасниками та їхніми нащадками» за ганебну страту І.Виговського⁵¹, характеризує узагальнений образ польського колоніста на українських землях як «духом убогого»⁵² і т.п.

Але найбільше старі канони романтичного історіописання нагадують авторські думки про «фізичну»⁵³ та «внутрішню» (моральну)⁵⁴ силу, які фактично впроваджують поділ світу історії на фізично-матеріальну та ідеально-духовну площини. Зокрема, в одній зі своїх наукових розвідок В.Липинський співвідносить поняття «сили» («нової, молоді сили») зі «споконвічними козацькими ідеалами»⁵⁵.

Ці вислови нав'язують певні аналогії до семантики та оціночних критеріїв, представлених у працях істориків-романтиків XIX ст. (М.Костомаров, П.Куліш та ін.), зокрема до відомої дихотомії сила/безсилля⁵⁶.

Неоромантична мотивація В.Липинського виявляється і в символічному окресленні низки подій, ототожненні певних історичних місць і навіть персональних учинків окремих осіб, які підносяться до рівня знакових актів дії.

Приміром, історичні постаті Яреми Вишневецького та Станіслава-Михайла Кричевського набувають в авторському зображенні символічного підтексту. Це – представники двох епох української минувшини: «польський нащадок zdeгенерованої княжої Руси і показаний шляхетський син, загартований у степових боях борець за волю України»⁵⁷.

Деякі вчинки С.-М.Кричевського у відтворенні В.Липинського виглядають як символічні дії. Таким актом є хрещення показаного шляхтича в «грецьку віру». Зокрема, історик тлумачить цей вибір як своєрідний «символ, як бажання підкреслити свою єдність із повстанням «усієї Руси», Руси в першій мірі «грецької віри», за загальним розумінням сучасників»⁵⁸.

Л.Білас слушно наголошує на тому, що символізм постаті С.-М.Кричевського спирається на особисту авторську мотивацію. Адже ця історична особа «мусіла видатися Липинському прикладом для його власного життя й власної постанови приєднатися до українського руху. Ця схожість становища обох сполонізованих шляхтичів, відділених один від одного безмалъ трьома століттями, була для нього важливим моментом ідентифікації з його попередником; вона скріплює символічне значення героя монографії»⁵⁹.

Зауважимо, що в ширшому сенсі такі паралелі між особою В.Липинського та головним персональним героєм його студії вказують на самотню спробу авторського самопізнання, своєрідної самопроекції особи щодо життєвого та духовного призначення. Це зіставлення викazuje не тільки одну із засадних рис неоромантизму, але й свідчить про відрефлектованість символічного ряду, представленого в монографії.

Останній складається зі священних топосів («одвічних символів», за визначенням В.Липинського) давньої Руси (Свята Софія, Золоті ворота)⁶⁰, «жертвених героїв» – показаної шляхти та її провідників (С.-М.Кричевський,

Б.Хмельницький), символічних, іноді ритуальних актів дії (охрещення в «грецьку віру», звитяжні звершення на ратному полі, загибель київського полковника) і великої ідеї – незалежної України, яка пов'язує в одне ціле історичне минуле, сучасне та майбуття.

З окресленої перспективи видається, що текст праці В.Липинського цілком вито просякнутий неоромантичним сюжетом та його неодмінними атрибутами. Проте це враження тільки почасти відображає авторські устремління, які не є однозначними, як і світосприйняття та погляди історика загалом.

Варто наголосити, що В.Липинський демонструє підкреслену пошану до засад сцієнтизму в науковому дослідженні, зокрема у ставленні до фактографічної основи своєї студії. На його думку, «історик, бажаючи відтворити факти, повинен бути в своїх твердженнях дуже стриманим і обережним»⁶¹.

І дійсно, вирази на кшталт «правдоподібно», «припустимо», «на основі доступного джерельного матеріалу», «при допомозі наукової методи» досить часто зустрічаємо на сторінках цієї монографії.

Заразом В.Липинський окреслює своє розуміння суб'єктивних перетворень в історії, які тлумачить переважно в еволюційному, тобто позитивістському сенсі. Зокрема, автор відзначає, що «зміна керівних людей означала тоді величезний скок у конечній – із нашої сьогоднішньої точки бачення – історичній еволюції, і що вона мала, як така, велетенське суб'єктивне значення для сучасників...»⁶².

Слід відзначити, що вчений досить чітко вибудовує й каузальний зв'язок між подіями, особливо щодо мотивації та дій окремих соціальних верств. Але у тлумаченні низки подій, явищ і процесів, оцінці ролі відомих особистостей, виявленні провідних ідей історичного буття В.Липинський виявляє нестримний, ірраціональний, ідеалістичний розмах думки, експресивну тональність у відтворенні провідних сюжетних ліній, які далеко не завжди узгоджуються зі сцієнтичними орієнтирами, еволюціоністськими підходами та позитивістською пошаною до факту.

Особливості творчої манери В.Липинського в монографії про С.-М.Кричевського досить точно схарактеризував Микола Залізняк. «Він (В.Липинський – О.Я.) об'єктивний історик і скрізь послугується документальним матеріалом, значну частину якого сам зібрав по архівах, але заразом він художник, під рукою якого мертвий матеріал сухих документів оживає і складається в картини, які глибоко потрясають читача і лишають по собі незатерте враження», – зазначає рецензент⁶³.

Зрештою, генералізація матеріалу в монографії В.Липинського здебільшого спирається на морально-етичні й ідеалістичні канони.

Ця конфронтація між різними підходами переважно є латентною, хоч іноді виявляється у відкритому вигляді. Зокрема, дослідник відзначає, що «історичну правду будемо намагатися віднайти серед кількох варіантів, що себе взаємно доповнюють, які дійшли до нас у розповідях про цей факт»⁶⁴.

Така сентенція В.Липинського водночас сполучає романтичне/неоромантичне мірило вартості («історична правда») з позитивістськими вимогами («факти») щодо верифікації джерельного матеріалу.

Таким чином, у довоєнних працях В.Липинського поєднуються як неоромантичні мотиви, так і позитивістські складові з окремими елементами соціологізації історії.

Із початком Першої світової війни у творчості історика наступає пауза, яка тривала майже 6 років. Інтелектуальні та духовні впливи на погляди та світосприйняття В.Липинського в цей період майже невідомі.

Очевидно, що руйнівні обставини воєнних і революційних потрясінь, масштабні, катастрофічні політичні та соціокультурні зрушення в Європі продуку-

вали напружену роботу думки, нав'язували кардинальне переосмислення багатьох проблем, колишніх інтерпретацій і старих концепцій.

Водночас революційні події відкрили нові терени для діяльності В.Липинського, який виявив себе не тільки як оригінальний історик, але і як невтомний організатор, політик та дипломат. Зокрема, він був послом Української Держави гетьмана П.Скоропадського у Відні і залишався на цій посаді за доби УНР до літа 1919 р., попри інтриги тогочасних урядовців.

Останньою краплею, яка остаточно підважила його лояльність до Директорії УНР, став розстріл талановитого і здібного військового діяча, полковника Петра Болбочана. В.Липинський подає у відставку і відтоді мешкає в Австрії як політичний емігрант.

Власне кінець 1919 р. став межевою віхою в його біографії, після якої він повернувся до активної наукової творчості, а згодом здобув неабиякої популярності як політичний теоретик та організатор гетьманського руху.

Першою знаковою студією вченого в еміграційну добу стала його монографія «Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» (Київ; Відень, 1920). Ця праця є переробленим варіантом польськомовної роботи В.Липинського, уміщеної у збірці «Z dziejów Ukrainy»⁶⁵.

Насамперед, варто звернути увагу на дослідницькі інтенції вченого, які зазнали суттєвих трансформацій порівняно з довоєнними часами. Адже історичні ретроспекції 1657–1659 рр. продукували аналогії з українською революцією 1917–1920 рр. Причому вони настільки помітні, що Л.Білас називає тогочасного В.Липинського «істориком кризової доби»⁶⁶.

Сам автор не тільки не приховував, а, навпаки, акцентував увагу на політичній умотивованості своїх концептуальних установок. «... Може тепер, після відродження Української Держави, наше громадянство почне цікавитись зв'язаними з практикою державного будівництва теоретичними питаннями й може захоче пізнати той досвід, котрий в тяжкій боротьбі й трагічних помилках здобули та оставили нам наші предки», – наголошує історик у вступі до монографії⁶⁷.

Такі зрушення в авторських устремліннях призвели й до кардинальних змін у локалізації предмета дослідження. Якщо в довоєнних студіях В.Липинського виклад переважно вибудовувався навколо суспільної ролі й участі поkozаченої шляхти в революції за часів Хмельниччини та пізніше, то в «Україні на переломі» предметна область монографії достатньо жорстко формується навколо двох установчих концептів – «держави» та «нації»⁶⁸. Відтак культ «жертвенних героїв» заступає апологія «державної творчості» або «державно-організаційної творчості»⁶⁹, яка персоніфікується у вольових діях Б.Хмельницького та його «помічників».

Водночас тема поkozаченої шляхти та соратників гетьмана поступово розширюється автором до проблеми національної аристократії і її ролі в державному будівництві. Узагалі в «Україні на переломі» в зародковому вигляді репрезентовано низку історіософських ідей, які в подальшому інтенсивно розроблялися В.Липинським, зокрема в «Листах до братів-хліборобів».

Зауважимо, що ідея жертвності, посвяти ідеалу, хоч і стає периферійною темою в зазначеній монографії, але не зникає взагалі⁷⁰. Історик навіть обстоює думку, що «жертва й героїзм» з обсягу цілого класу вимагають «реального ґрунту», тобто відповідних соціальних, економічних, культурних, політичних перелумов та обставин⁷¹.

Натомість істотно підноситься роль головного будівничого козацької держави. Проте образ Б.Хмельницького в «Україні на переломі» помітно відрізняється від довоєнних авторських замальовок цієї особистості.

В.Липинський не відмовляється від традиційних визначень на кшталт: «Богом даний Гетьман», «Богом даний провідник» чи «геніальний вождь»⁷². Такі

вислови навіть кристалізуються у своєрідній метафорі, яку він найчастіше вживає на сторінках цієї студії – «Великий Гетьман» («Великий Богдан»).

Наразі суттєво змінюється змістовне наповнення більшості дефініцій для означення постаті Б.Хмельницького. Зокрема, В.Липинський наголошує на «моральному авторитеті» як засадній характеристиці Великого Гетьмана.

Відзначимо, що йдеться не про «авторитет» ватажка революції чи повстання, а про моральну, духовну зверхність будівничого держави та провідника нації.

Заразом провіденціальний дар «великої людини» доповнюється іншими важливими характеристиками. Відтак в «Україні на переломі» Б.Хмельницький постає як особистість, яка значною мірою досягнула соціальний та економічний детермінізм в історії. Автор навіть обстоює думку про «організаційний геній Гетьмана»⁷³.

«Велич і геніальність Хмельницького була в тім, – зазначає В.Липинський, – що він зумів з тим стихійним економічним процесом, з живою хліборобською «городовою» Україною, а не із засудженим на смерть низовим общинним, угодницьким і добичницьким Запоріжжям свою політику й будову Держави Української зв'язати»⁷⁴.

В іншому місці монографії він окреслює «страшний вузол соціальних, економічних, культурних, цивілізаційних і політичних супротивностей» та наголошує, що в українській історії тільки один Б.Хмельницький «зумів цей гордієвий вузол розрубати»⁷⁵.

Зазначені зміни у відтворенні образу Великого Гетьмана вказують на трансформацію культу героїзму та духовного призначення визначної особи у світосприйнятті В.Липинського. Власне йдеться про змагання, а в низці випадків про співіснування таких рухів світу історії, як волютаризм («воля») та детермінізм («конечність»).

Більше того, варто вказати на суттєві метаморфози в поглядах В.Липинського стосовно представлення української минувшини. Останні найпомітніші в термінологічному апараті «України на переломі».

Приміром, автор інтенсивно використовує поняття «клас», «нація» та похідні термінологічні сполучення, які стають домінуючими в його монографії. Іноді в монографії зустрічаємо вирази «класовий мир»⁷⁶, «зденаціоналізований», «реасиміляція»⁷⁷ і т.п.

Проте наведені дефініції не витісняють остаточно терміни «народ», «верства», «стан», які повсюдно побутували в довоєнних працях В.Липинського.

Помітною залишається й романтична/неоромантична семантика: «моральна сила та енергія»⁷⁸, «безсилля»⁷⁹, «державна сила»⁸⁰, «переворотова енергія»⁸¹, «енергія нації»⁸², «дух» Війська Запорозького»⁸³, «моральна вартість»⁸⁴ і навіть бінарні сув'язі на кшталт «фізична революційна енергія» та «духова інтелектуальна енергія»⁸⁵.

Водночас суттєво звужується вживання дефініцій «розвиток» («розвій») та «еволюція», а також змінюється оціночне маркування низки понять. Термін «поступовий» набуває негативного значення. Натомість «реакція» одержує позитивне забарвлення⁸⁶.

Л.Білас трактує такі зміни в семантиці В.Липинського в сенсі еволюції його поглядів від позитивістсько-раціонального способу мислення до волютаристських суджень⁸⁷.

Утім, зазначене тлумачення видається дещо спрощеним, позаяк залишає поза увагою інші термінологічні вподобання автора «України на переломі» та надзвичайну мінливість контекстів концептуалізації історичного матеріалу.

Передусім помічаємо схильність В.Липинського уподібнювати поняття «нація» та «державна» до «організму» («державний організм», «український національний організм», «національне тіло» і т.п.)⁸⁸. Ці аналогії не є ані чисто біологічними, ані повністю ідеальними.

В авторському представленні вони пов'язуються як з ірраціональними («воля однієї людини») чи метафізичними («дух нації») компонентами, так і з географічними, природними, зрештою соціокультурними та геополітичними тере-нами побутування «органічної сполуки» (ідея Землі, «територіалізму», культурного перехрестя між Сходом і Заходом), «фізичною силою» держави, зокрема її здатністю до захисту («відпорності»).

Зауважимо, що тлумачення В.Липинського щодо органіцизму («національного організму») є досить цікавими і показовими для розуміння його історичних конструкцій.

В «Україні на переломі» автор висуває та формулює питання: які були причини «гетьманських змагань»?

«Розуміється перш за все грав тут роль момент ірраціональний: дух нації, що все стихійно прямує до з'єднання в одно тіло цілого національного організму. Але були й розумові причини виведені з фактів, життя, з певного політичного, на *логіч-нім розумованню опертого світогляду* (курсив наш – О.Я.)», – зазначає історик⁸⁹.

Цей авторський коментар свідчить про сполучення інтуїтивного й аналітичного способів мислення у формалізації понять. В інструментальному плані таке поєднання демонструє спробу соціологічного конструювання історії, хоч і з введенням суттєвих ірраціональних складових.

Варто наголосити, що В.Липинський не відкидає, принаймні тотально, ідею детермінізму, тобто фактично визнає в тому чи іншому вигляді дію законів в історії.

Заразом в «Україні на переломі» споглядаємо не тільки категоричність і безапеляційність суджень, а й тотальну генералізацію матеріалу, часто-густо в соціологічному розумінні.

Зокрема, слід звернути увагу на символіку В.Липинського, репрезентовану в цій монографії. Адже метафори «степоу» та «плугу» підносяться автором до ключових символів – кочової і землеробської цивілізацій, Сходу та Заходу⁹⁰.

Ця символіка використовується для схематизації, спрощення розмаїття історичної дії на сцені української минувшини. Однак вона також продукує й генералізує нові смисли, зокрема соціокультурну контраверсійність в інтерпретації матеріалу.

Такий символічний поділ справив неабиякий вплив на тодішніх українських істориків, багато з яких наслідувало В.Липинського⁹¹. Дехто з учених узагалі розглядав «Україну на переломі» як найвище досягнення тодішньої історичної думки⁹².

Зазначимо, що окреслені новації помітно контрастують з довоєнними науковими працями В.Липинського, в яких декларується позитивістська пошана до фактографічної основи в дусі вимог тогочасної академічної етики. Слід констатувати й істотне розширення інструментального призначення символістської естетики, яка вживалася раніше для неоромантичної легітимації провідної ідеї – Вільної України.

Вказані зміни у творчій манері історика, зокрема в його ставленні до емпіричного матеріалу, не залишилися поза увагою сучасників.

«З методологічного погляду праця В.Липинського не є чисто наукова. – зазначає П.Клименко. – Автор використовує численний джереловий надрукований і ненадрукований матеріал. Але не систематизує цього матеріалу, не критикує і не перевірює його, нарешті не творить на підставі його історичних фактів, а *лише ілюструє цим матеріалом* укладену на підставі Kubal'i, Czermak'a та ще інших істориків, що ідеологічно на нього впливають, *схему історичного процесу 1648–1658 рр.* (курсив наш – О.Я.)»⁹³.

Зрештою, схематизація минувшини в зазначеній студії В.Липинського спирається на ідею «органічного» уподібнення явищ і процесів світу історії. Згодом у «Листах до братів-хліборобів» вона трансформується й оформлюється у три спосо-

би організації національної аристократії, а за великим рахунком – у три цикли державного правління та існування нації (демократія, охлократія та класократія).

На думку Д.Чижевського, «на цій органічності нації буде Липинський усю свою теорію класократії»⁹⁴.

Отож, з означеної перспективи, мабуть радше вести мову не стільки про домінуючу еволюцію в напрямі «волютаристських суджень», скільки про соціологічне переосмислення позитивізму в повоєнних працях В.Липинського. Адже таку стильову трансформацію позитивізму в європейській історіографії Е.Трельч називав його «найніжнішим та благородним цвітінням»⁹⁵.

Власне в соціологізмі В.Липинського, вірогідно, слід шукати витоки його циклічної візії історії.

Деякі з його лівих критиків, зокрема Ісак Мазепа, навіть порівнюють «Листи до братів-хліборобів» з працями О.Шпенглера та ін.⁹⁶ Невипадково англійський філософ-неогегельянець Р.Коллінгвуд розглядав тогочасні циклічні теорії та морфологію історії як новітнє вираження позитивізму⁹⁷.

На цьому місці постає питання: як узгоджується соціологізм В.Липинського з ірраціональною, ідеалістичною стратегією пояснення історії, яка широко представлена в його повоєнних студіях? Адже тодішні соціологічні конструкції, здавалося, не залишали великого простору для інтуїтивного осягнення минувшини та проникнення до її сутності...

Відповіді, очевидно, варто шукати в специфічному інструментарії В.Липинського, а, точніше, в його багатоманітних дослідницьких, культурних, соціальних і політичних практиках.

Наприклад, у розвідці 1926 р., надрукованій у краківській газеті «Час», автор висловлює думку про ірраціоналізм як неодмінну рису «хліборобської (консервативної) ідеології». Водночас він пояснює духовну, інтелектуальну сутність ірраціоналізму.

«Хлібороб, співпрацюючи й співживучи з природою, має виразне *почуття рідності й ієрархії всесвіту* та присутності у всесвіті невідомих сил, які людина своїм розумом може відчувати, але керувати якими не в стані... *Звідціль ірраціональна, метафізична релігійність* (курсив наш – О.Я.) і віра в Бога у хлібороба...», – відзначає вчений⁹⁸.

Тому з віри як позачасового мірила вартості, мабуть, походить містичність та релігійність філософії історії В.Липинського. Адже в його візії релігія та церква виступають як соціальні й моральні чинники, що дисциплінують, упорядковують людські хотіння й інстинкти⁹⁹.

Але «духовна природа» ірраціоналізму є тільки одним із наріжних каменів світосприйняття «хлібороба-консерватора», з яким ототожнює себе автор. Іншою засадною рисою цього світогляду є універсалізм або «універсалістичний спосіб думання європейських лицарів-хліборобів»¹⁰⁰, який скерований на осмислення й творення соціальних, громадських, національних відносин, зрештою, самої «суспільної природи» буття.

Ця термінологічна зв'язка ірраціоналізм/універсалізм є свідченням циркуляції й взаємодоповнення двох парадигм у світогляді В.Липинського: людина/природа та людина/суспільство.

Понятійні сполучення з обсягу зазначених парадигматичних підходів спостерігаємо і в інших працях українського вченого та політичного мислителя, зокрема в «Листах до братів-хліборобів»: волютаризм/фаталізм¹⁰¹, матеріальна сила/моральний авторитет¹⁰², статика/динаміка громадського життя¹⁰³, ідеалістичний реалізм («прагматичний спосіб мишлення»)¹⁰⁴, закон землі/закон капіталу¹⁰⁵ і т.п.

Відзначимо, що український соціолог В.Ісаїв звертає увагу на побутування в повоєнних студіях В.Липинського своєрідної дихотомії внутрішня/зовнішня сила¹⁰⁶.

Наведені термінологічні конструкції є виразом хаотичності, почасти навіть суперечливості неоромантизму як стильової течії, яка сполучається з різноманітними інтелектуальними компонентами. Проте, таке інструментальне поєднання відкриває нові евристичні можливості для досягнення багатоманітності форм та виявів суспільного життя.

Зауважимо, що в «Україні на переломі» соціально-політична еволюція від «виборного гетьманату» до «дідичної (спадкової) монархії» відтворюється автором з перспективи кількох дослідницьких стратегій, зокрема ірраціоналізму та соціологізму та ін. Відтак «фізична сила нації» – козацтво – мало з'єднатися з «силою духовною» – «руською шляхтою» – під орудою провідника нації – Великого Богдана.

В.Липинський уклав і схему таких перетворень, ініційованих ірраціональними чинниками – волею та «геніальними замислами» Великого Гетьмана: 1) період «автономістичної боротьби» козацтва в Речі Посполитій 1648–1653 рр.; 2) період «емансипування» від Речі Посполитої та оформлення політичної самостійності 1653–1657 рр.; 3) період української національної держави 1657–1659 рр. Причому Українська козацька держава у представленні вченого набуває майже сакральних рис, оскільки репрезентує єдину історичну епоху, коли змогла організуватися національна аристократія¹⁰⁷.

Сполучення різнорідних, часто-густо конфронтаційних стратегій пояснення минулого відкривало значний простір до використання інструментальних компонентів із багатьох соціологічних теорій та концепцій. Більше того, ширилися можливості для залучення соціальних практик автора, які водночас акумулювали старий історичний досвід вищих станів.

Приміром, рефлексії В.Липинського щодо національної аристократії значною мірою зумовлені його соціальним і культурним становищем як репрезентанта спольщеної правобережної шляхти з багатими та розмаїтими традиціями. Тож вражаюча символістська естетика автора не є виразом лише «книжної вченості», зокрема засвоєння афористичних висловлювань польських істориків на кшталт відомої сентенції Кароля Шайнохи про «здобич польського плугу» (символу землеробської цивілізації) на «східних кресах».

Символіка автора «України на переломі» та «Листів до братів-хліборобів» спирається на віковий досвід колонізації краю, зокрема на особисту господарську практику.

У листі до М.Грушевського від 28 вересня 1913 р. він так характеризує свої землеробські потуги: «Мені доводиться заводити господарство в степу... В день хозайство, постройка хати і т.д., а в ночі – стережись, щоб хулігани якісь не застукали не приготованим. Страх багацько бандитів розвелось в Україні, а особливо в наших околицях. Мало не кожного дня грабіжки, підпали, убивства і то так, неначе-б для спорту»¹⁰⁸.

Чи не з таких особистих вражень, сполучених з науковими рефлексіями, постали контраверсійні образи Степу та Плуга, Сходу і Заходу, зокрема переконання історика про виключно деструктивні інстинкти кочівників-руїнників?

Та й символічні фігури Яфета і Хама¹⁰⁹, Дон Кіхота та Санчо Панси¹¹⁰ (аристократії і черні) часто-густо представлені у творах В.Липинського на основі особистих спостережень доби воєнних лихоліть та визвольних змагань.

Згадаємо хоча б алегоричний образ Мітьки Щелкоперова, в якому вгадуються риси інтелігента-теоретика, творця «інтегрального націоналізму» Дмитра Донцова. Цей персоніфікований символ відображає «провансальство» (провінційність, маргінальність – О.Я.) революційних політиків тогочасної України¹¹¹.

Однак символічний ряд виказує ще одну своєрідну рису автора «Листів до братів-хліборобів», яку споглядаємо в поєднанні його ірраціональної мотивації з прагматичною спрямованістю мислення.

Одним із таких інструментів у творчості українського вченого є тема міфу, зокрема «перейславської легенди» та її функціонального призначення.

На думку В.Липинського, Переяславську угоду 1654 р. доцільно розглядати у подвійному сенсі: 1) як спосіб легальної емансипації від Польської Корони; 2) як захід, що мав підважити легітимізм монархічно налаштованих верств українського суспільства стосовно Речі Посполитої. Відтак в «Україні на переломі» цей акт набуває характеру добре вмотивованої акції, якою передбачалося окрім «легального виходу» з Речі Посполитої поволі підняти свідомість козацької верхівки до сприйняття ідеї «самодержця руського» – козацького гетьмана.

Та визначальним є утилітарне застосування Переяславської легенди як формуючого чинника суспільної свідомості. Для Москви цей міф був засобом легітимації анексії українських земель. Натомість для української аристократії, – уважає автор, – порятунком від «положення верстви завойованої, підбитої, рабської в державі чужій»¹¹², урешті-решт – спасіння від остаточної денаціоналізації державницької свідомості.

Тому «Переяславська легенда», у представленні В.Липинського, є демонстрацією того, як міфічне, ідеальне не тільки трансформує наші уявлення про минувшину, а й перетворює саму дійсність.

Зрештою, міфологічні компоненти відіграють настільки значну роль у творчості В.Липинського, що правник Є.Пизюр називає його теорію класократії «українським політичним міфом» про ідеальний державний лад¹¹³.

Узагалі історичний міф початку ХХ ст. є одним із найяскравіших виразів модерністського культурного синкретизму, зокрема чільним атрибутом та інструментом неоромантичного мислення.

Дехто із сучасних науковців висловлює думку, що після «України на переломі» В.Липинський відійшов від неоромантичного тлумачення історії, зокрема від апології ролі «великої людини»¹¹⁴.

Утім, ця теза виглядає непереконливо. Адже тема героїзації минувшини побутує і в пізніших працях українського мислителя. Приміром, у листі до редакції щоденної газети «Діло» від 9 липня 1929 р. В.Липинський зазначає: «*Всі нації переходили через періоди упадку, всі мали своїх неудачників та мучеників* (курсив наш – О.Я.). І перемагали ці, що своїх неудачників і мучеників шанували та їх ідеям вірними аж до перемоги залишалися»¹¹⁵.

Зауважимо, що зазначений лист спричинився до відомої дискусії автора з професором С.Томашівським про «ідеї, героїв та політику»¹¹⁶.

Отож, ідея жертвності та героїзму і надалі побутує у творчості В.Липинського. Щоправда, вона подається у розширених політичних, соціологічних та філософських контекстах, тобто продукує дещо інші соціальні, культурні й інтелектуальні смисли, але не зникає взагалі. Заразом вона залишається однією із провідних ідей у його історіософії.

Ще категоричніше висловлюється Д.Чижевський. Він обстоює думку, що «...значення історичних сил Липинський оцінює жертвністю, їх здібністю до жертви та навіть до самопожертви, в кожному разі – до «обмеження», до самообмеження. Бо на цих якостях базується й авторитет, і сила...»¹¹⁷.

Неоромантичні складові стилю мислення В.Липинського представлені і в «Листах до братів-хліборобів», в яких наголошується на необхідності персоніфікації національної ідеї¹¹⁸. Причому автор обстоює цю думку як щодо минувшини, так і стосовно майбуття.

Більше того, у цьому соціологічно-філософському трактаті він розмірковує про призначення, суспільну роль творця політичних та історичних теорій.

«Хоч обставини, в яких я тепер живу, а перш за все надломлене здоров'я, дають мені змогу тільки ділами пера працювати для здійснення нашої державно-

національної віри (курсив наш – О.Я.), але я не хочу бути тільки літератором, або фабрикантом політичних порад та творів для показчиків української літератури. Я хочу, щоб дійсно була Україна, щоб дійсно, реально, а не тільки на папері існувала Українська Нація», – наголошує В.Липинський¹¹⁹.

У цьому пасажі знаходимо своєрідну неоромантичну саморефлексію автора щодо ролі персонального героя (в даному випадку письменника-теоретика) в історії. Вона нав'язує аналогії з довоєнними самопроекціями В.Липинського стосовно постаті покозаченого шляхтича С.-М.Кричевського.

Водночас у цьому вислові порушується одне з найважливіших питань творчості українського вченого – як раціональними методами («друкованим словом») вирішити суто ірраціональні проблеми («волі» та «сили»)?¹²⁰

Зауважимо, що німецький соціолог Карл Маннгейм розглядав такі «методологічні рефлексії» неоромантиків як спробу поставити «питання про *пізнання*» (курсив К.Маннгейма – О.Я.) цих ірраціональних елементів¹²¹.

Власне, «рецепти» В.Липинського знаходимо вже у красномовних, афористичних заголовках перших листів третьої частини «Листів до братів-хліборобів»: «Роля письменника-публіциста в процесі національної творчості» (лист 1), «Слово – слуга стихійного хотіння. Сотворити хотіння словом – неможливо» (лист 2), «Перше творче завдання слова: усвідомлювати і формулювати несвідоме стихійне хотіння» (лист 3), «Еволюція сотворених словом образів-ідей в залежності од сили стихійного хотіння, з якого ці образи-ідеї повстали» (лист 4) та ін.

Зрештою, «слово» («теорія») у тлумаченні В.Липинського стає ірраціональним виразом «несвідомого хотіння» та «сили», хоч і керується розумом, тобто повповні раціональною нормою людського мислення.

У такому контексті «слово» виступає як творчий, активний чинник, як індивідуальний акт дії письменника чи публіциста у загальному руслі стихійних прагнень нації, невіддільний від його особистості. Заразом воно є способом організації колективної «волі» (нації, соціальної спільноти, релігійної громади і т.п.).

Відзначимо, що наведені рефлексії та саморефлексії В.Липинського викликають певні асоціації з мовною концепцією старого романтизму. Адже саме романтики ХІХ ст. (М.Максимович, М.Костомаров та ін.) розглядали та тлумачили «слово» (мову) як неодмінну складову духу народу/нації, його культурного й етногенетичного коду, зокрема як відображення первісних народних прагнень і устремлінь.

Неоромантичні компоненти в працях В.Липинського суттєво трансформують і його понятійний апарат, який створює нові, оригінальні смисли.

Зокрема, термін «традиція» в його студіях трактується не стільки в нормативному сенсі (передача ідей, цінностей, ритуалів, стереотипів, моделей поведінки, тобто нав'язування до певного змістовного ядра минувшини), скільки як системоутворюючий чинник, ірраціональний каталізатор «містичних прагнень» і «стихійних хотінь» нації. Відтак історичні та політичні візії В.Липинського набувають надзвичайної динамічності, зокрема відображають творчий, активний характер його філософії історії.

Недаремно Б.Крупницький слушно схарактеризував В.Липинського як теоретика з темпераментом публіциста¹²².

Іншим яскравим прикладом термінологічної мутації є дефініція «класократія», запозичена зі статті М.Кочубея¹²³, яка застосовується В.Липинським не тільки для позначення одного зі способів організації національної аристократії, а й певної історичної фази побутування нації. Тому первісний сенс цього поняття як засобу та маркера соціальної диференціації зазнає суцільної метаморфози. Натомість домінуючою стає функція типологічного розрізнення форм організації суспільства та державної влади, зрештою, певного стану «національного організму».

Неоромантичні контексти знаходимо і в розмаїтих пошуках інтелектуальних впливів на творчість українського мислителя.

Серед них чільне місце посідає постать Ж.Сореля. Зазначимо, що його думки автор «Листів до братів-хліборобів» неодноразово коментував на сторінках цієї праці¹²⁴.

Зокрема, В.Липинському імпонувала критика буржуазної демократії у студіях Ж.Сореля, хоч вона і здійснювалася з лівих позицій. Йому також були близькі ірраціональні підходи Ж.Сореля стосовно ролі волюнтаризму, міфотворчості та насилля як стимулюючих і організуючих чинників модерних соціально-політичних рухів.

Можливо, що якраз за посередництвом творів Ж.Сореля В.Липинський ознайомився з теорією циркуляції еліт В.Парето. Адже Ж.Сорель не тільки зазнав впливів В.Парето, а й підтримував з ним досить близькі взаємини¹²⁵.

З інших мислителів, пов'язаних з неоромантичною хвилею кінця XIX – початку XX ст., слід назвати Г. Ле Бона.

Мабуть, В.Липинського цікавили його ідеї про роль містичних імпульсів і почувань у психології революційних мас. Відзначимо, що уривок з однієї студії цього вченого був передрукований у «Хліборобській Україні»¹²⁶.

Варто згадати й про певні аналогії між поглядами В.Липинського та Х.Ортегі-і-Гассета (про «психічну привабливість» аристократії)¹²⁷, М.Бердяєва (про містичну, ірраціональну і релігійну основу національного буття)¹²⁸ тощо.

Зауважимо, що схожі неоромантичні контексти у творчості В.Липинського та низки тодішніх європейських інтелектуалів ще потребують новітнього переосмислення.

Зрештою, формат нашої розвідки дозволяє відзначити лише деякі неоромантичні складові у спадщині В.Липинського. Утім, навіть ця вибіркова констатація свідчить про представлення в його працях неоромантичної візії української історії, хоч і з суттєвим включенням інших інтелектуальних компонентів.

Ця конструкція національної минувшини є незавершеною, що пов'язано з обмеженістю хронологічних і просторових рамок історичних студій ученого переважно добою України-Гетьманщини. Проте установчі концепти В.Липинського продукували спроби цілісного представлення історії України, що спостерігаємо у працях його послідовників.

За свідченням ряду дослідників, у 1920–1921 рр. В.Липинський мав наміри написати синтетичний огляд історії України з «державницької точки зору»¹²⁹. Але ці плани так і не були реалізовані. Відтак академічні зацікавлення українського мислителя остаточно поступилися нагальним потребам і вимогам політичної концептуалізації.

Однак навіть в урізаному вигляді конструкція української історії В.Липинського містить чимало неоромантичних елементів та сюжетів.

Це – введення культу «жертвених героїв» та «великої людини» із соціальною, ірраціональною та психологічною мотивацією їхньої діяльності. У повоєнних працях така героїзація історії поступово трансформується в ідею персональної репрезентації («персоніфікація») стихійних хотінь різних спільнот (нації, класи, стани, політичні партії), які змагаються на соціально-політичній сцені у різні історичні епохи.

Причому у творах автора репрезентована низка саморефлексій щодо ідей героїзму та жертвності в історії (приховане співвіднесення з постаттю С.-М.Кричевського, роздуми про призначення письменника-теоретика та ін.).

Іншою неоромантичною складовою візії В.Липинського є морально-етичні канони побутування персональних і колективних героїв, які виступають як мірила вартості минувшини. Вони щедро представлені в його романтичній/неоромантичній семантиці (жертва, ідея, ідеал, мучеництво та багато ін.).

Водночас ці етичні настанови є світоглядними орієнтирами (самобутнім кодексом честі), яких автор прагнув дотримуватися в повсякденному житті і значною мірою в політичній та дослідницькій діяльності. Вони, власне, і формують морально-етичний ідеал науковості В.Липинського.

Крім того, учений широко впроваджує неоромантичну символістську естетику, яка в його повоєнних студіях продукує контраверсійні смисли і виступає як своєрідний спосіб тотальної генералізації фактографічного матеріалу (степ/плуг, Схід/Захід, кочівник/хлібороб, Хам/Яфет і т.п.).

В.Липинський широко послуговується і неоромантичним інструментарієм (ідеї міфу та міфотворчості, волі і волюнтаризму, сили й насилля) як для відтворення, схематизації світу історії, так і для політичної актуалізації низки проблем. Приміром, ідея «Переяславської легенди».

Він застосовує романтичні/неоромантичні засоби (психологізація, ірраціоналізм, інтуїтивне проникнення) для термінологічної мутації низки понять – «традиція», «слово», «класократія», «аристократія» та ін.

Водночас концептуальні побудови В.Липинського спираються на змагання, взаємодоповнення кількох парадигматичних підходів, з перспективи яких побутування історичної людини розглядається у двох перехресних системах – природі та суспільстві. Звідси, імовірно, походить авторське тлумачення органіцизму («організму»), урешті-решт – циклічне представлення історичного руху.

У широкому сенсі таке синкретичне сполучення різних дослідницьких стратегій демонструє вільну циркуляцію різноманітних складових у стилі мислення В.Липинського: інтуїтивних (неоромантизм), аналітичних (позитивізм, соціологізація історії та ін.), прагматичних (політичні теорії) тощо.

Таке своєрідне інтелектуальне поєднання, мабуть, варто пояснювати особливістю типу В.Липинського як ученого. Невипадково ряд науковців наголошують на тому, що він не належав до «фахового цеху» істориків (С.Томашівський)¹³⁰, а був приватним або «незалежним ученим» (Я.Пеленський)¹³¹ та «натхненим аматором» (І.Лисяк-Рудницький)¹³².

Та й сам В.Липинський не вважав себе академічним дослідником. У листі до Д.Дорошенка від 10 серпня 1926 р. він категорично заперечує супроти пропозиції одноосібно представляти «ученість» в Українському науковому інституті в Берліні. Більше того, автор афористично декларує своє суспільне та громадське становище: «Я: хлібороб і жовнір»¹³³.

Вочевидь роль приватного вченого позбавляла В.Липинського не тільки академічного досвіду, але й тягаря багатьох тодішніх стереотипів, що дозволяло йому вільно залучати різноманітні культурні, дослідницькі та соціальні практики.

Насамкінець зауважимо, що інтелектуальний феномен та масштаб постаті В.Липинського примушують замислитися щодо глобальнішої теми – проблеми неоромантизму в українському історіописанні ХХ ст.

¹ Карлейль Т. Теперь и прежде / Сост., подгот. текста и примеч. Р.К.Медведевой. – Москва, 1994. – 415 с.

² Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття // М.Грушевський і українська історична наука: Мат-ли наук. конф., присвяч. М.Грушевському (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.). – Л., 1999. – С.37–40.

³ Трельч Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории / Пер. с нем., отв. ред. и авт. послесловия Л.Т.Мильская. – Москва, 1994. – С.503.

⁴ Л.Р.В. [Білас Л.Р.] Краків, Женева і філіяція «Кричевського»: До родовідної мислення В.Липинського // Липинський В. Твори. Архів. Студії / Загальна ред. Р.Залуцький, Є.Зиблікевич. – Філадельфія, 1980. – Т.2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – С.ХVІІ–ХСVІІІ;

Bilas L. The Intellectual Development of V.Lypyn's'kyj: His World View and Political Activity before World War I // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9, №3/4. – P.263–285.

⁵ *Зашкільняк Л.* Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (До питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов'янознавства: Міжвідомч. наук. зб. – Л., 1993. – Вип.45. – С.36–42; *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – С.425; *Руда О.В.* Дослідження історії України в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – С.6.

⁶ *Л.Р.Б. [Білас Л.Р.]* Краків, Женева і філіяція «Кричевського». .. – С.ХVІІ.

⁷ *Білас Л.* В'ячеслав Липинський – історик // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Мат-ли міжнародн. наук. конф. (Київ – Луцьк – Кременець, 2–6 червня 1992 р.). – К.; Філадельфія, 1994. – С.36.

⁸ Див.: *Ісайв В.* Політична соціологія В'ячеслава Липинського // Сучасність. – 1984. – №6. – С.81–95; *Isajiw W.* The Political Sociology of Vjačeslav Lypyn's'kyj // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9, №3/4. – P.287–301; *Потульницький В.А.* Політична доктрина В.Липинського // Укр.іст.журн. – 1992. – №9. – С.37; *Його ж.* Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К., 1992. – С.111 та ін.

⁹ *Лисяк-Рудницький І.* В'ячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф.Сисин; упоряд. Я.Грицак. – К., 1994. – Т.2. – С.150.

¹⁰ *Пизур Є.* В'ячеслав Липинський і політична думка західного світу // Сучасність. – 1969. – №9. – С.103–115; *Білас Л.* Криза нашого образу історії // *Ісаєвич Я.* Лев Білас і його історіографічні праці / *Білас Л.* Криза нашого образу історії. – Л., 2002. – С.39.

¹¹ *Д-ко Д. [Дорошенко Д.]* Возвращение к родному народу. Рец. на изд.: Z dziejów Ukrainy... – Kijów, 1912. – XXIV, 675 s. // Украинская жизнь. – 1912. – №10. – С.106; *Залізняк М.* «Зарослими шляхами України». Рец. на вид.: Z dziejów Ukrainy... – Kijów, 1912. – XXIV, 675 s. // Літературно-науковий вістник. – 1912. – №12. – С.556; *Крип'якевич І.* Рец. на вид.: Z dziejów Ukrainy... – Kijów, 1912. – XXIV, 675 s. // Записки Наукового товариства Шевченка (далі – ЗНТШ). – 1913. – Т.115. – С.191.

¹² *Ганцаж Б.* «Z dziejów Ukrainy» – генеза, конструкція, зміст, рецепція // Молода нація: Альманах. – 2002. – №4. – С.29–33.

¹³ *Липинський В.* Історія України Мик. Аркаса. Рец. на кн.: Аркас М. Історія України. – Санкт-Петербург, 1908. – XVI, 384, [2] с. // Літературно-науковий вістник. – 1908. – №8. – С.310.

¹⁴ *Ульяновський В.* Українська справа Миколи Аркаса і В'ячеслав Липинський (Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб у розвитку національної думки) // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина... – С.162–163.

¹⁵ *Грушевський М.* До рецензії д. Липинського [на кн.: Аркас М. Історія України. – Санкт-Петербург, 1908] // Літературно-науковий вістник. – 1908. – №8. – С.322.

¹⁶ *Гирич І.* В'ячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів // *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії / Гол. ред. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 2003. – Т.1: Архів. Листування (А–Ж). – С.92–93.

¹⁷ *Липинський В.* Повне зібрання творів... – Т.1. – С.510.

¹⁸ *Його ж.* Ще в справі «Історії України» М.Аркаса // Рада. – 1908. – 31 серп. (13 верес.). – №199. – С.1.

¹⁹ *О.Л. [Левицький О.І.]* Світлій пам'яті Володимира Антоновича (З нагоди третіх роковин його смерті) // Рада. – 1911. – 8 (21) берез. – №54. – С.2.

²⁰ *Правобережець В. [Липинський В.]* За що ми повинні дякувати Володимирі Антоновичу (Причинок до характеристики. З приводу статті д. О.Л. «Світлій пам'яті Володимира Антоновича» в ч. 54 «Ради») // Там само. – 1911. – 27 берез. (9 квіт.). – №70. – С.2.

²¹ Там само. – С.2.

²² *Безвідний В. [Липинський В.]* Другий акт // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9, №3/4. – P.374.

²³ *Lipiński W.* Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szereгах powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego // Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Ryłskiego,

wydana staraniem d-ra J.Jurkiewicza, F.Wolskiej, L.Siedleckiego i W.Lipińskiego; pod red. W.Lipińskiego. – Kijów, 1912. – S.145–513.

²⁴ Пеленський Я. В'ячеслав Липинський // 36. «Укр. літературної газети» (1956). – Мюнхен, 1957. – С.209.

²⁵ Липинський В. Твори... – Філадельфія, 1980. – Т.2. – С.121.

²⁶ Там само. – С.429.

²⁷ Там само. – С.121.

²⁸ Там само. – С.41.

²⁹ Правобережець В. [Липинський В.] Слідами Потоцького // Рада. – 1911. – 29 лип. (11 серп.). – №170. – С.1.

³⁰ Липинський В. Генерал артилерії в. кн. Руського (з архіву Немиричів) // ЗНТШ. – 1909. – Т.87. – С.45.

³¹ Його ж. Твори... – Т.2. – С.425–427.

³² Там само. – С.241.

³³ Там само. – С.157.

³⁴ Там само. – С.313.

³⁵ Там само. – С.235.

³⁶ Там само. – С.11.

³⁷ Там само. – С.31.

³⁸ Там само. – С.129.

³⁹ Там само. – С.239.

⁴⁰ Там само. – С.7.

⁴¹ Безвідний В. [Липинський В.] Другий акт. – Р.370–371.

⁴² Липинський В. Твори... – Т.2. – С.241.

⁴³ Там само. – С.5.

⁴⁴ Там само. – С.291.

⁴⁵ Там само. – С.331.

⁴⁶ Там само. – С.147.

⁴⁷ Там само. – С.331.

⁴⁸ Там само. – С.287.

⁴⁹ Там само. – С.319.

⁵⁰ Там само. – С.223.

⁵¹ Там само. – С.219.

⁵² Там само. – С.263.

⁵³ Там само. – С.273.

⁵⁴ Там само. – С.11.

⁵⁵ Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття // Літературно-науковий вістник. – 1909. – №2. – С.326–327.

⁵⁶ Ясь О. Сила і безсилля. Соціальні функції козацтва в інтерпретаціях українських істориків-романтиків XIX ст. (методичний інструментарій та техніка викладу) // Соціум. – 2004. – Вип.4. – С.215–228.

⁵⁷ Липинський В. Твори... – Т.2. – С.341–343.

⁵⁸ Там само. – С.313.

⁵⁹ Л.Р.Б. [Білас Л.Р.] Краків, Женева і філіяція «Кричевського». .. – С.LXXXIV.

⁶⁰ Липинський В. Твори... – Т.2. – С.331.

⁶¹ Там само. – С.141.

⁶² Там само. – С.259.

⁶³ Залізник М. «Зарослими шляхами України»... – С.557.

⁶⁴ Липинський В. Твори... – Т.2. – С.293.

⁶⁵ Lipiński W. Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy. I. U szczytu potęgi. II. Na przełomie // Z dziejów Ukrainy. – S.514–617.

⁶⁶ Білас Л. В'ячеслав Липинський як історик кризової доби // Липинський В. Твори. Архів. Студії / Ред. Л.Білас, Я.Пеленський. – Філадельфія, 1991. – Т.3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – С.XXIII–XXIV.

⁶⁷ Липинський В. Твори... – Т.3. – С.4.

⁶⁸ Білас Л. В'ячеслав Липинський як історик кризової доби. – С.XLIV.

⁶⁹ Липинський В. Твори... – Т.3. – С.75, 71.

- ⁷⁰ Там само. – С.166.
- ⁷¹ Там само. – С.70.
- ⁷² Там само. – С.21, 55, 230 та ін.
- ⁷³ Там само. – С.159.
- ⁷⁴ Там само. – С.86.
- ⁷⁵ Там само. – С.121.
- ⁷⁶ Там само. – С.78.
- ⁷⁷ Там само. – С.161.
- ⁷⁸ Там само. – С.3.
- ⁷⁹ Там само. – С.15.
- ⁸⁰ Там само. – С.190.
- ⁸¹ Там само. – С.16.
- ⁸² Там само. – С.17.
- ⁸³ Там само. – С.116.
- ⁸⁴ Там само. – С.20.
- ⁸⁵ Там само. – С.80, 229.
- ⁸⁶ Білас Л. В'ячеслав Липинський як історик кризової доби. – С.XLVI–XLVII.
- ⁸⁷ Там само. – С.XLIX.
- ⁸⁸ Липинський В. Твори... – Т.3. – С.40, 67, 182.
- ⁸⁹ Там само. – С.172.
- ⁹⁰ Там само. – С.75.
- ⁹¹ Крип'якевич І. Нові критерії української історії // Політика (Львів). – 1925. – 10 жовт. – №1. – С.13.
- ⁹² Кривецький І. Відродження національно-державної думки в українській історіографії // Літопис політики, письменства і мистецтва (Берлін). – 1924. – №3. – С.38–40; Його ж. Українська історіографія на переломі // ЗНТШ. – 1924. – Т.134/135. – С.161–184.
- ⁹³ Клименко П. Рец. на кн.: Липинський В. Історичні студії та монографії. Т.3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Київ – Відень, 1920 // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн.2/3: (1920–1922). – С.246.
- ⁹⁴ Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. / Під заг. ред. В.Лісового. – К., 2005. – Т.2: Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії. – С.229.
- ⁹⁵ Трельч Э. Указ. соч. – С.128.
- ⁹⁶ Мазепа І. Підстави нашого Відродження. – [Новий Ульм], 1946. – Ч.2: Проблеми відродженої України. – С.41–45, 48, 52, 56, 63, 66, 82; Клясократичні мрії // Листи до приятелів. – 1955. – №3. – С.7.
- ⁹⁷ Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография / Пер. и ком. Ю.А.Асеева; авт. ст. М.А.Киссель. – Москва, 1980. – С.155–156, 174.
- ⁹⁸ Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К., 1998. – С.121.
- ⁹⁹ Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Л., 1933. – С.25.
- ¹⁰⁰ Його ж. Універсалізм... – С.128.
- ¹⁰¹ Його ж. Повн. збір. творів, архів, студії / Ред. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – Т.6, кн.1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – С.349–350.
- ¹⁰² Там само. – С.70–71, 81–82.
- ¹⁰³ Там само. – С.196.
- ¹⁰⁴ Там само. – С.358.
- ¹⁰⁵ Там само. – С.32.
- ¹⁰⁶ Ісайв В. Вказ. праця. – С.85.
- ¹⁰⁷ Липинський В. Твори... – Т.3. – С.230.
- ¹⁰⁸ Його ж. Повне зібрання творів... – Т.1. – С.412.
- ¹⁰⁹ Його ж. Хам і Яфет. З приводу роковин 16/29 квітня 1918 р. // Поступ (Львів). – 1928. – №3/4. – С.73–92.
- ¹¹⁰ Правобережець В. [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панча (Із записної книжки емігранта) // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9, №3/4. – Р.397–406.
- ¹¹¹ Липинський В. Повн. збір. творів... – Т.6, кн.1. – С.XX–XXII.

- ¹¹² Його ж. Твори... – Т.3. – С.25.
- ¹¹³ Пизюр Є. Вказ. праця. – С.104.
- ¹¹⁴ Пеленський Я. Передмова: В'ячеслав Липинський і його «Україна на переломі» // Липинський В. Твори... – Т.3. – С.XIV.
- ¹¹⁵ Липинський В. «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців. Лист до редакції «Діла» (Бадег, 9.VII.1929) // Липинський В. Повне зібрання творів... – Т.1. – С.444.
- ¹¹⁶ Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В.Липинського з додатками. – Л., 1929. – 133 с.
- ¹¹⁷ Чижевський Д. Вказ. праця. – С.233.
- ¹¹⁸ Липинський В. Повн. збір. творів... – Т.6, кн.1. – С.88.
- ¹¹⁹ Там само. – С.114.
- ¹²⁰ Там само. – С.114–115.
- ¹²¹ Манхейм К. Социология культуры: Избранное. – Москва; Санкт-Петербург, 2000. – С.353.
- ¹²² Крупницький Б. Українські історіографічні проблеми: 3. Силуети українських істориків ХХ ст. (народники і державники): IV. В'ячеслав Липинський // Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: Зб. статей. – Мюнхен, 1959. – С.103.
- ¹²³ Кочубей М. Думки Гетьманця: I. Трудова монархія як завершення радянської системи; II. Про те, як можна було-би вирішити земельне питання // Хліборобська Україна (Відень). – 1920/1921. – Кн.2, зб.2/4. – С.122–139.
- ¹²⁴ Липинський В. Повн. збір. творів... – Т.6, кн.1. – С.34, 59, 61, 86, 106, 154, 161, 311 (примітки).
- ¹²⁵ Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ. ред. и предисл. П.С.Гуревича. – Москва, 1993. – С.481–482.
- ¹²⁶ Ле Бон Г. Французька революція та психологія революцій (Уривок) / Пер. В.Ско-ропис-Йолтуховської // Хліборобська Україна (Відень). – 1920/1921. – Кн.2, зб. 2/4. – С.146–165.
- ¹²⁷ Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К., 1994. – С.180–181.
- ¹²⁸ Бердяев Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – Москва, 1918. – С.93–100.
- ¹²⁹ Оляничин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р. // Наук. записки УВУ: Іст.-філософ. ф-т. – Мюнхен, 1965/1966. – №8. – С.140 (додаток); Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – С.177.
- ¹³⁰ Томашівський С. Історія і політика. Кілька думок із приводу книжки В.Липинського «Україна на переломі» // Хліборобська Україна (Відень). – 1921. – Кн.3, зб.5/6. – С.169.
- ¹³¹ Пеленський Я. Передмова: В'ячеслав Липинський... – С.XI.
- ¹³² Лисяк-Рудницький І. В'ячеслав Липинський... – С.154, 156.
- ¹³³ Липинський В. Повне зібрання творів... – Т.1. – С.625.

The article shows the main principles of neo-romanticism in historical aspect. It examines neo-romantic components of V.Lypyns'kyi's views and world perception. It analyzes combination of various research strategies (neo-romanticism, positivism, sociologisation of history) in V.Lypyns'kyi's works.